

01

ความสัมพันธ์ของจามปาและทวารวดี
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือผ่านรูปแบบศิลปกรรม
ช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15

Relationship between Champa and
Dvaravati in Northeastern Thailand as
Seen Through the Artistic Style During
the 9th and 10th Century A.D.

Received: October 16, 2023 | Revised: March 5, 2024 | Accepted: March 18, 2024
DOI : 10.14456/drj.2024.13

วริศ โดมทอง*

Varis Domethong

* ผู้ช่วยนักวิจัยศูนย์ศึกษารวมชาติและสัตว์ป่าถ้ำน้ำลอด อีเมล: varis.dome@gmail.com

Research assistant, Tham Nam Lod nature and wildlife education center. email:
varis.dome@gmail.com

บทคัดย่อ

จามปาเป็นรัฐโบราณบริเวณตอนกลางและตอนใต้ของประเทศเวียดนามในปัจจุบัน มีอายุมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 21 ด้วยสภาพภูมิประเทศเป็นพื้นที่ชายฝั่งใกล้กับดินแดนจีนตอนใต้กับมีทรัพยากรที่สำคัญส่งผลให้จามปาเป็นหนึ่งในเมืองที่สำคัญ มีการติดต่อกับกลุ่มรัฐโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลายพื้นที่ หนึ่งในนั้นคือรัฐโบราณในประเทศไทย ได้แก่ ทวารวดีตอนกลาง ศรีวิชัยทางตอนใต้ ตลอดจนพื้นที่ที่ทวารวดีภาคอีสานที่มีหลักฐานด้านศิลปกรรมเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของสองพื้นที่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 ทั้งรูปแบบโบราณวัตถุและโบราณสถาน เช่น ภาพแกะสลักบนพระธาตุพนม ประติมากรรมสิงห์ และใบเสมาศิลปกรรมที่เกิดขึ้นช่วยให้มองเห็นมิติความสัมพันธ์ระหว่างจามปาและทวารวดีภาคอีสานในแง่มุมที่หลากหลายกว่าความสัมพันธ์ทางเชิงช่าง แต่ยังสะท้อนความสัมพันธ์ทางการเมืองและพุทธศาสนamahayan บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอมุมมองการตีความความสัมพันธ์ระหว่างจามปาและทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 ในมิติทางการเมืองและศาสนา ผ่านการวิเคราะห์การกระจายตัวของหลักฐานและรูปแบบศิลปกรรมที่เกี่ยวข้อง

คำสำคัญ: รัฐโบราณ, จามปา, ทวารวดี

A b s t r a c t

Champa was an ancient state in the central and southern regions of Vietnam from the 3rd century until the 16th century. With a coastal area close to southern China and important forest resources, Champa is one of the most important ports. There are many contacts with ancient states in Southeast Asia. One of them is the ancient state of Thailand, including Dvaravati and Srivijaya. As well as the Dvaravati area in northeast of Thailand, there is evidence in the form of fine arts showing the relationship between the two areas during the 9th and 10th centuries, both in the form of artifacts and archaeological sites, such as carvings on Phra That Phanom, the Lion Sculptor, and Bai Sema. These fine arts encourage us to see other dimensions of the relationship between Champa and Dvaravati in the northeastern Thailand beyond the craftsmanship relationship, including political and Mahayana Buddhism relationships. This article attempts to present an analysis and interpretation of the political and religious relationship between Champa and Dvaravati during the 14th and 15th centuries in northeastern Thailand through the analysis of the distribution of evidence and related artistic styles.

Keywords: Ancient state, Champa, Dvaravati

บทนำ

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นหนึ่งในพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ การปฏิสัมพันธ์ของชนชาติและรัฐต่างๆ ที่หลากหลายตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย หลักฐานการติดต่อกับผู้คนภายนอกได้แก่ การค้าขายกับชาวอินเดียที่ต้องการสินค้าฟุ่มเฟือย และความเจริญจากภายใน ได้แก่ การขยายตัวของชุมชนและผลผลิตทางเศรษฐกิจ ความต้องการวัตถุมีค่าจากภายนอก นำไปสู่การเป็นสังคมเมืองที่มีผู้นำปกครอง จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่างๆ ปรากฏให้เห็นมาโดยตลอดทั้งในแง่การค้าขาย และความสัมพันธ์กันทางด้านศาสนา ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6-11 (ผาสุข อินทราวุธ, 2559, สมชาย ณ นครพนม และ พิชรินทร์ สุขประมุล, 2561: 18-20)

จามปาเป็นรัฐโบราณบริเวณตอนกลางและตอนใต้ของประเทศเวียดนามในปัจจุบัน สภาพภูมิศาสตร์ของจามปาเป็นพื้นที่ชายฝั่ง ทิศตะวันออกติดกับทะเลจีนใต้ และทิศตะวันตกติดกับเทือกเขาอันนัมที่วางตัวจากทิศเหนือลงสู่ทิศใต้ตามเส้นทางของแม่น้ำโขงแบ่งกันเป็นอาณาเขต ภูมิภาคนี้มีแนวเทือกเขาและทะเลปิดกั้นขนานทั้งสองฝั่งทำให้

พื้นที่ปลอดภัยต่อการรุกรานจากพื้นที่อื่นและเป็นแหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติที่สำคัญ (นิโคลาส ทาร์ลิ่ง, 2552: 215, Guillon, 2001: 14) แรกเริ่มจามปาเกิดจากการแยกตัวออกมาจากจีนแผ่นดินใหญ่ในช่วงสมัยของราชวงศ์ฮั่นและพัฒนากลายเป็นรัฐนามว่า หลินยี่ (Linyi) มีช่วงอายุมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8 ถึง 13 ต่อมาพัฒนาการและเปลี่ยนชื่อมาเป็นรัฐจามปามีช่วงอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 14 มาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 21 ก่อนที่ชาวเวียดเข้ายึดครองพื้นที่ของรัฐจามปาได้สำเร็จ (Glover & Nguyễn Kim Dung, 2011: 60, Schweyer, 2011: 102-103, นันทพร บรรลือสินธุ์, 2542: 2)

การปกครองของจามปาเป็นสหพันธ์หรือแบบการรวมกลุ่ม (Guillon, 2001: 16) ภูมิภาคใดมีผู้ปกครองที่เข้มแข็งที่สุด พื้นที่ดังกล่าวจะกลายมาเป็นศูนย์กลางหลักของรัฐจามปา ณ ช่วงเวลานั้น เห็นได้จากเอกสารจีนที่บ่งชี้การเปลี่ยนศูนย์กลางของจามปาอยู่หลายรอบ การที่เอกสารจีนมีบทบาทต่อการเมืองจามปาเพราะเศรษฐกิจหลักของจามปาคือการเป็นเมืองท่าและจุดแวะพักส่งสินค้าของชาวต่างชาติที่ต้องการเข้าสู่จีน

แผ่นดินใหญ่ (Hall, 2018: 19) ปัจจัยดังกล่าว ประกอบกับระบอบการปกครองแบบสหพันธ์ที่เข้มแข็ง ส่งผลให้รัฐจามปาเกิดความสัมพันธ์กับประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น เขมร อินโดนีเซีย เวียดนามตอนเหนือ ตลอดจนประเทศไทย ผ่านหลักฐานเอกสาร และโบราณวัตถุสถาน

ร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีที่เชื่อมโยงระหว่างจามปาและรัฐโบราณในประเทศไทยต่างปรากฏหลากหลายพื้นที่และมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12-15 ทั้งทวารวดีภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กับศรีวิชัยทางตอนใต้ของประเทศ หลักฐานต่างๆ ที่พบ เช่น จารึกแผ่นทองแดง เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม และอื่นๆ (ฉ่ำ ทองคำวรรณ, 2509: 23-24, ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2560: 633) ช่วยสะท้อนให้เห็นลำดับและพัฒนาการระหว่างสองพื้นที่ได้ 2 ระยะ คือ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14 กับช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 ก่อนเกิดการเปลี่ยนแปลงด้านสภาพการเมือง การสงคราม ทำให้ความสัมพันธ์ของทั้งสองพื้นที่เสื่อมลงภายหลังจากพุทธศตวรรษที่ 15

การศึกษาความสัมพันธ์ของจามปาและประเทศไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-15 ปรากฏให้เห็นแนวทางเชื่อมโยงระหว่างสองพื้นที่ โดยเฉพาะกับรัฐศรีวิชัยทางตอนใต้ของประเทศ เช่น การตีความในเรื่องความสัมพันธ์ของรัฐจามปาและรัฐศรีวิชัย ของอมรา ศรีสุชาติ (2557: 158 - 159) และศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2560: 149) กล่าวถึงความสัมพันธ์ทั้งสองพื้นที่ปรากฏให้เห็นทั้งมิติการสงคราม ศาสนา การค้าขายและศิลปกรรม แตกต่างจากความสัมพันธ์ทวารวดีกับจามปาที่งานศึกษาส่วนใหญ่เป็นการตีความศิลปกรรมโดยตรงคือพูดถึงรูปแบบ ลวดลายและเทคนิคเชิงช่าง เช่น การวิเคราะห์รูปแบบพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2560: 633; พิริยะ ไกรฤกษ์, 2555: 122; อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช, 2557) ส่งผลให้น้าหนักความสัมพันธ์ระหว่างทวารวดีและจามปาถูกมองว่าติดต่อกัน

กันเฉพาะประเด็นทางเชิงช่าง โดยเฉพาะทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีหลักฐานที่บ่งบอกความสัมพันธ์เฉพาะศิลปกรรมเท่านั้น นำมาสู่ความเข้าใจผิดที่ว่าทวารวดีอีสานกับจามปาแลกเปลี่ยนเพียงแค่มุมมองช่าง ทั้งที่ความเป็นจริงศิลปกรรมสามารถตีความและศึกษาในเชิงความสัมพันธ์อื่นได้เช่นกัน อาทิ มิติทางการเมือง และพุทธศาสนา

ดังนั้นบทความนี้นำเสนอมิติความสัมพันธ์ระหว่างจามปาและทวารวดี ประกอบด้วยความสัมพันธ์ทางการเมืองและศาสนา ผ่านการตีความศิลปกรรมทั้งโบราณวัตถุและโบราณสถาน พุทธศตวรรษที่ 14-15 เนื่องจากปรากฏข้อมูลเชื่อมโยงทวารวดีอีสานกับจามปาที่มีหลักฐานทางศิลปกรรมอย่างเด่นชัด โดยแบ่งหัวข้อออกเป็น ก) การกระจายตัวของหลักฐานศิลปกรรม นำเสนอตำแหน่งของหลักฐานทั้งบริเวณทวารวดีและจามปาเพื่อให้เห็นรูปแบบการกระจายตัวของทั้ง 2 พื้นที่ ข) ความสัมพันธ์ระหว่างจามปาและทวารวดีภาคกลาง ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14 อธิบายพัฒนาการก่อนหน้าในแง่มุมการเมืองและศาสนาผ่านหลักฐานทางเอกสารและร่องรอยโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เข้าใจพัฒนาการและบริบทความเกี่ยวข้องในช่วงก่อนการติดต่อภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ค) ความรู้เกี่ยวกับศิลปกรรมที่บ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างจามปาและทวารวดีอีสาน นำเสนอรูปแบบของลวดลาย ทำทางและคติความเชื่อทางพุทธศาสนา มหายานที่ยึดโยงกัน ง) วิเคราะห์และตีความความสัมพันธ์ระหว่างจามปาและทวารวดีอีสานในมิติทางการเมืองและศาสนา

การกระจายตัวของหลักฐานศิลปกรรม

ผู้เขียนได้รวบรวมหลักฐานด้านโบราณวัตถุสถาน จารึกที่บ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ของทั้งสองพื้นที่ ทั้งในประเทศไทยและประเทศเวียดนาม ผ่านการทบทวนเอกสาร เปรียบเทียบลวดลายและรูปแบบของศิลปกรรม

พร้อมกับการระบุตำแหน่งของหลักฐานลงบนแผนที่ เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูล
ขั้นพื้นฐานด้านการกระจายตัวของหลักฐานโดยสังเขป อย่างไรก็ตาม
แผนที่การกระจายตัวยังมีข้อบกพร่องในด้านของข้อมูลและปริมาณ
เนื่องจากการเข้าถึงแหล่งข้อมูลจามปาในประเทศเวียดนามยังมีข้อจำกัด
ส่งผลให้วิเคราะห์แนวทางการกระจายและกระจุกตัวได้เพียงเบื้องต้น
เท่านั้น การรวบรวมข้อมูลดังกล่าวส่งผลให้เห็นรูปแบบของหลักฐานความ
สัมพันธ์ที่แยกออกมาได้ 2 ช่วง คือ พุทธศตวรรษที่ 12-14 และ
พุทธศตวรรษที่ 14 - 15 ดังนี้

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14 หลักฐานทางด้านศิลปกรรมและจารึก
ที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของรัฐจามปาและทวารวดี ภายใต้บริบทของ
ประเทศไทยมีการกระจุกตัวอยู่บริเวณภาคกลางทางฝั่งลุ่มน้ำท่าจีน-
แม่กลองเป็นหลักได้แก่เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองนครปฐมโบราณ
เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี มีเพียงเมืองโบราณศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี
ทางฝั่งตะวันออกของประเทศไทยเท่านั้นที่กระจายตัวออกมาจากกลุ่ม
บริเวณภาคกลางดังกล่าว เมื่อมองไปในบริเวณของรัฐจามปาพบว่า
หลักฐานที่พบในระยษนี้ค่อนข้างมีการกระจายตัวเป็นอย่างมาก โดย
หลักฐานที่พบเหนือสุดอยู่ในจังหวัดกว๋างบิญ (Quảng Bình) และใต้สุดอยู่
บริเวณจังหวัดบินห์ถ่วน (Binh Thuận) (แผนที่ที่ 1) นอกจากนี้ยังพบว่า
หลักฐานที่พบระยะแรกทางฝั่งรัฐจามปามีลักษณะของการกระจุกตัว
บริเวณจังหวัดกว๋างหงาย (Quang Ngai) และกว๋างนาม (Quảng Nam)
รูปแบบของหลักฐานส่วนใหญ่อยู่ในลักษณะของงานศิลปกรรมเนื่องใน
พุทธศาสนาและพราหมณ์-ฮินดู

ต่อมาเมื่อเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 14-15 ปรากฏหลักฐานบริเวณภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยเพิ่มขึ้น (แผนที่ที่ 2) ได้แก่บริเวณ
เมืองโบราณฟ้าแดดสงยางและพระธาตุพนมที่แสดงให้เห็นถึงหลักฐาน

ความสัมพันธ์ทางด้านพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามหลักฐานที่แสดงความสัมพันธ์ของทั้งสองพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของประเทศไทยได้หายไป และบริบทของหลักฐานที่ปรากฏให้เห็นในทวารวดีภาคกลางช่วงเวลานี้มีเพียงประติมากรรมช้าง จากแหล่งโบราณคดีพงตึก จังหวัดกาญจนบุรี และวัดพระประโทณ จังหวัดนครปฐม (Dupont, 2006: 82) ทางฝั่งรัฐจามปาพบว่าหลักฐานที่แสดงความสัมพันธ์ของทั้งสองพื้นที่ ปรากฏให้เห็นเพียงแค่บริเวณจังหวัดกว๋างนัมคือกลุ่มโบราณสถานดงเตื่อง ตราเกี้ยวและกลุ่มโบราณสถานมิเซินเป็นหลัก สอดคล้องกับเอกสารและจารึกที่กล่าวถึงศูนย์กลางระยะเวลาดังกล่าวอยู่บริเวณดงเตื่อง ทำให้สันนิษฐานได้ว่าศิลปกรรมที่เป็นอิทธิพลเข้ามายังรัฐโบราณในประเทศไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 อาจมีที่มาจากรัฐส่วนกลางเป็นหลัก ทั้งนี้หากนำไปเปรียบเทียบกับหลักฐานที่พบช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14 พบว่าความแตกต่างระหว่างหลักฐานทั้งสองช่วงเวลาคือเมื่อเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 14-15 การกระจายตัวของหลักฐานมีแนวโน้มที่ลดลงบริเวณภาคกลางของประเทศไทยและเติบโตเพิ่มขึ้นในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยแทน

พัฒนาการความสัมพันธ์ระหว่างจามปาและทวารวดีภาคกลาง พุทธศตวรรษที่ 12-14

ก่อนนำเสนอหลักฐานในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 ในที่นี้ขอเสนอร่องรอยการติดต่อระหว่างจามปาและทวารวดีภาคกลางที่เริ่มปรากฏให้เห็นครั้งแรก ช่วงกลางจนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 12 เริ่มปรากฏหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลระหว่างจามปาและทวารวดีภาคกลางมากขึ้น ปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งคือการเปลี่ยนแปลงรัชสมัยของเจนละจากพระเจ้ามเหศวรมันที่ 1 มาสู่พระเจ้าอิศานวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1158-1178) ผู้รวบรวมอาณาจักรฟูนันเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของเจนละได้สำเร็จเป็นการ

จบบทบาทการค้าขายและความสัมพันธ์ของพุนันกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างสมบูรณ์ และได้ก่อตั้งราชธานีชื่ออีสานปุระขึ้น มีศูนย์กลางอยู่ที่ บริเวณสมโบรีไพรกุก (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2549) บทบาทที่สำคัญนอกเหนือ จากการปราบปรามอาณาจักรพุนันคือการริเริ่มผูกสัมพันธ์กับรัฐรอบข้าง ผ่านวิธีการแต่งงานระหว่างราชวงศ์ จาริกบริเวณโบราณสถานมิเชิน จังหวัด กว่างนัม (Quảng Nam) ที่กล่าวถึงการแต่งงานของเจ้าชายของจามปานาม ว่า ชัคิธรรม แห่งราชวงศ์คงคาราช กับเจ้าหญิงศรวณีนีผู้เป็นพระราชธิดา ของพระเจ้าอีสานวรมันที่ 1 แต่งงานและให้กำเนิดลูกนามว่าประกาศธรรม หรือพระเจ้าวิกราตวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1196-1233) (Chemburkar and Kapoor, 2018: 48-49)

ประเด็นที่น่าสนใจคือจาริกแผ่นทองแดง เมืองอุทอง จังหวัด สุพรรณบุรี อักษรหลังปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 (ฉ่ำ ทองคำวรรณ, 2509: 23) กล่าวถึงกษัตริย์สองพระองค์คือ พระเจ้าศรีหรรษวรมัน (ปลายพุทธศตวรรษที่ 12) ผู้เป็นพระราชนัดดาของ พระเจ้าศรีอีสานวรมัน ผ.ศ. ดร. กังวล คัชขิมา อาจารย์ภาควิชาภาษา ตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ตีความพระเจ้า ศรีหรรษวรมันที่ปรากฏบนจารึกว่าเป็นกษัตริย์ของอาณาจักรกัมพูชา โบราณ พร้อมกับอธิบายเนื้อหาเพิ่มเติมบนจารึกว่าเกี่ยวข้องกับการถวาย ข้าวของเครื่องใช้ ตลอดจนปลอกศิวลึงค์แก่องค์เทพ (กังวล คัชขิมา, เอกสาร อัตสำเนา) อย่างไรก็ตามชื่อ บวสเชอลิเยร์ (Jean Boisselier) สันนิษฐาน ไปอีกแนวทางว่าพระเจ้าศรีหรรษวรมันเป็นพระนามของกษัตริย์ผู้ปกครอง เมืองอุทอง เพราะจารึกนี้อาจเก่าไปถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 12 ช่วงนั้น ไม่พบพระนามกษัตริย์ของเจนละที่มีพระนามดังกล่าว รวมไปถึงการจารึก บนแผ่นทองแดงไม่ได้เป็นระบบการจารึกของเจนละเช่นกัน (สฤณีพงศ์ ขุนทรง, 2559: 41) ทำให้ไม่สามารถตัดความเป็นไปได้ที่ว่ากษัตริย์ที่

ปกครองเมือง อุทุมมามีสถานะเป็นพระราชนัดตากับผู้ปกครองเจนละ

การผูกสัมพันธ์จากการแต่งงานของพระเจ้าอีสานวรมันที่ 1 และการมีพระราชนัดตากปกครองต่างพื้นที่ ถือเป็นการสร้างสายเครือญาติที่ขยายใหญ่ขึ้นจากเดิมและเปลี่ยนสถานะจากพันธมิตรทางการเมืองกับทวารวดีและจามปามาเป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติ โครงสร้างแบบเครือญาติยังส่งผลให้เกิดความมั่นคงระหว่างรัฐมากยิ่งขึ้น ก่อเกิดการแลกเปลี่ยนอิทธิพลต่อกันและกัน

ภายหลังพระเจ้าอีสานวรมันที่ 1 สิ้นพระชนม์ และพระเจ้ากาวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1182–1200) ขึ้นครองราชย์เกิดเหตุความขัดแย้งระหว่างทวารวดีและเจนละขึ้น จารึกวัดกุดแต่ จังหวัดสระแก้ว และจารึกวัดพระงาม จังหวัดนครปฐม (กองแก้ว วีระประจักษ์ และจิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2563) กล่าวถึงการที่เจนละโจมตีชาวทวารวดีและการเกิดสงครามขึ้น ส่งผลให้ระบบเครือญาติเสื่อมลงระยะเวลาหนึ่งและกลับมาฟื้นฟู ภายหลังจากพระเจ้ากาวรมันที่ 2 สวรรคต พ.ศ. 1200 แต่เป็นระยะเวลาอันสั้นเพราะเจนละมีปัญหาภายในเกิดการแบ่งแยกพื้นที่ออกเป็นเจนละบกและเจนละน้ำ (สมชาย ณ นครพนม และ พัชรินทร์ ศุขประมูล, 2561: 113) ท้ายสุดจามปาได้ย้ายราชธานีมาสู่ตอนใต้ของประเทศเวียดนาม พร้อมเปลี่ยนฐานอำนาจจากราชวงศ์คงคารามาสู่ราชวงศ์วิจิตรสาครเป็นการปิดฉากความสัมพันธ์ของเส้นทางจามปา เจนละ และทวารวดีภาคกลางลง (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2549)

การรับอิทธิพลระหว่างจามปาและทวารวดีส่วนใหญ่เป็นแง่มุมทางศาสนาและศิลปกรรมเนื่องในศาสนาเป็นหลัก โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ลัทธิปศุปะตะที่ได้รับอิทธิพลมาจากราชวงศ์ของเขมรสมัยก่อนพระนคร (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2549: 127-128) เห็นได้จากการปฏิบัติพิธีกรรมการถวายปลอกศิวลึงค์ตามแบบจามปาที่ปรากฏให้เห็นใน

จารึกแผ่นทองคำบริเวณเมืองอุทอง จารึกโบราณสถานมิเชิน B6 ราว พ.ศ. 1230 (Schweyer, 2011: 392-393) โดยปลอกศิวลึงค์เป็นหลักฐานที่ไม่พบในพื้นที่บริเวณอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และไม่นิยมในอินเดีย (Guy, 2018: 89, 92) หรือประติมากรรมรูปบุคคลเล่นเครื่องดนตรีที่ได้รับรูปแบบมาจากภาพแกะสลักบนแท่นบูชามิเชิน E1 การถ่ายทอดหลักการและพิธีกรรมทางศาสนา รวมถึงเทคนิคและวิธีการทางเชิงช่างของงานศิลปกรรมจำเป็นต้องมีผู้ขับเคลื่อนที่ชำนาญในสาขาเหล่านี้ อันได้แก่นักบวช และกลุ่มช่างแกะสลักที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปกรรมโดยเฉพาะ ทั้งนี้ อาจรวมไปถึงการถ่ายทอดรูปแบบท่าเต้นและการเล่นเครื่องดนตรีของกลุ่มนักเต้นรำและนักดนตรีของจามปาเช่นกัน สังเกตจากรูปแบบประติมากรรมเต้นรำและนักดนตรีของวัฒนธรรมทวารวดีที่คล้ายคลึงกับแท่นบูชามิเชิน E1 ของจามปา (Tran Ky Phuong, 2018: 134 – 135, 141, 223)

ร่องรอยศิลปกรรมความสัมพันธ์ของจามปาและทวารวดีอีสาน

พุทธศตวรรษที่ 14 - 15

ก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 14-15 ร่องรอยความสัมพันธ์ของจามปาและทวารวดีอีสานแทบไม่มีการกล่าวถึงผ่านงานวิจัย หลักฐานที่เชื่อมโยงระหว่างจามปาและประเทศไทยถูกนำเสนอผ่านข้อมูลที่มีความชัดเจนมากกว่าคือบริเวณภาคกลางทางฝั่งลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลองเป็นหลัก เมื่อจามปาโยกย้ายราชธานีจากเขตปาดนซุรงคะและเกาฐารกลับคืนสู่ตอนเหนือของจามปา ช่วง พ.ศ. 1418 พร้อมเปลี่ยนความเชื่อมานับถือศาสนาพุทธมหายานตันตระ ในช่วงพระเจ้าอินทรวรมันที่ 2 สะท้อนให้เห็นผ่านรูปแบบศาสนสถาน ประติมากรรม ตลอดจนร่องรอยของชื่อศาสนสถานที่มีการรวมเข้ากับพระอวโลกิเตศวร เช่นลักษมีนทรโลเกศวร (Schweyer, 2018: 72) ข้อมูลการกระจายตัวของหลักฐานระหว่างจามปาและทวารวดีภาค

ตะวันออกเฉียงเหนือ (แผนที่ที่ 1) ที่ผู้เขียนจัดทำเริ่มปรากฏชัดเจนมากขึ้น หลักฐานที่แสดงถึงความเชื่อมโยงส่วนใหญ่เป็นองค์ประกอบทางศิลปกรรม การเปรียบเทียบรูปแบบ เทคนิคและลวดลายงานช่างฝีมือที่ยึดโยงเข้ากับ ความเชื่อท้องถิ่น การศึกษาหลักฐานในประเทศไทยภายใต้บริบททางรวติ อีสานสามารถแบ่งร่องรอยทางศิลปกรรมที่สะท้อนความสัมพันธ์ของทั้ง สองพื้นที่ได้ผ่านสถาปัตยกรรมคือ พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ประติมากรรมรูปสิงห์ และใบเสมาที่มีรูปแบบการแต่งกาย อิริยาบถ คล้ายคลึงกับงานประติมากรรมของจามปา

1. สถาปัตยกรรม: พระธาตุพนม

พระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ตั้งอยู่ห่างจาก แม่น้ำโขงประมาณ 500 เมตร พื้นที่แห่งศรัทธาของชาวพุทธสองฝั่งโขง ด้วย ตำนานอุรังคธาตุที่กล่าวถึงการอัญเชิญพระอุรังคธาตุจากอินเดียมายัง ภูมิภาคนี้ พร้อมสร้างเจดีย์ประดิษฐานราว พ.ศ. 8 (ตำนานพระธาตุพนม, 2474) ปัจจุบันลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นทรงปราสาทมีเรือนธาตุ ประดับจระนำขั้มประดิษฐานพระพุทธรูปและมีส่วนยอดเป็นทรงเจดีย์ เหลี่ยม ผลจากการศึกษาพบว่าพระธาตุพนมมีอิทธิพลศิลปกรรมจามปา เข้ามาเกี่ยวข้องในการก่อสร้างระยะแรกคืออาคารสถาปัตยกรรมอยู่ในผัง สี่เหลี่ยมบนฐานเตี้ยมีลวดลายบริเวณเรือนธาตุที่ได้รับอิทธิพลของศิลปะ จามคือเสาประดับมุมแต่ละด้านถูกเจาะร่องขนาดใหญ่ไว้กลางเสา พร้อม ประดับลวดลายจากการแกะสลักอิฐ ขั้มมีลักษณะคล้ายใบไม้ขนาดใหญ่ โค้งออกเป็นขั้ม แต่ชำรุดและเหลือเฉพาะส่วนเรือนธาตุที่ซ้อนกัน 2 ชั้น เทคนิคและรูปแบบดังกล่าวส่งผลให้นักวิชาการบางส่วนมองว่าคล้ายกับ ศิลปกรรมจามปาแบบหัวลำย และดงเคื่อง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14–15 (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2555, 2560; อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช, 2557: 164)

หากพิจารณาเพิ่มเติมในรายละเอียดของเทคนิคก่อสร้างและ
ลวดลายกลางเสาพบว่ามีการใช้เทคนิคการขัดและสลักภาพขนาดใหญ่ลง
บนก้อนอิฐเป็นรูปภาพบุคคลกำลังขี่ช้างและม้าลงบนบริเวณผนังของ
อาคารด้านนอก ลักษณะของการขัดและแกะสลักภาพผ่านการใช้อิฐของ
โบราณสถานแห่งนี้ถือว่ามีความคล้ายคลึงกับเทคนิคการก่อสร้าง
โบราณสถานของจามปาที่เป็นหนึ่งในเอกลักษณ์ของช่วงฝีมือขาม (ภาพ
ที่ 1) โดยช่วงฝีมือขามนิยมใช้อิฐที่ต้องผ่านการขัดและฝนก่อนลงมือ
สร้าง พร้อมมีการใช้ยางจากธรรมชาติที่คนภายในท้องถิ่นเรียกว่า ยางนา
(Dau rai) มาช่วยในการทำให้อิฐประกบกันได้เหนียวแน่นมากยิ่งขึ้น
(Tran Ky Phuong, 2009: 171; นันทพร บรรลือสินธุ์, 2542: 21-22) จาก
การศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมของจามของเงิน ก็ เฟื่อง (Tran Ky
Phuong) ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์ศิลปะจามปาได้ระบุว่า การใช้อิฐมาเป็น
วัตถุดิบหลักต่องานอาคารในจามปา เริ่มปรากฏช่วงปลายพุทธศตวรรษที่
13 เป็นต้นมา (Tran Ky Phuong, 2009: 169, 177 – 178) ทำให้เห็นมิติ
ของการหยิบยืมเทคนิคของพระธาตุพนมจากจามปาที่เริ่มชำนาญและใช้
วัตถุดิบประเภทอิฐมาอย่างต่อเนื่อง ส่วนภาพบุคคลขี่ช้างและม้าพบว่า
รูปแบบคล้ายคลึงกับประติมากรรมแกะสลักบนแท่นบูชาทั้งสองแท่นตาม
รูปแบบศิลปะจามปาแบบดงเตือง จังหวัดกว๋างนัม กำหนดอายุได้ราว
พุทธศตวรรษที่ 14-15 บริเวณส่วนของด้านข้างชั้นบันไดทางทิศ
ตะวันออก ปรากฏรูปของช้างที่มีคนขี่อยู่ด้านบน พร้อมทั้งมีผู้ปกป้องช้าง
อยู่ด้านล่าง ถัดมาพบว่ามีบุคคลกำลังถืออาวุธและกำลังขี่อยู่บนม้าอยู่เช่นกัน
สอดคล้องกับเรื่องราวทางพุทธศาสนาตอนพญามารที่ขับไล่พระพุทเจ้า
(Chutiwongs, 2011: 16)

จากเทคนิคการก่อสร้าง ลวดลายกลางเสาที่เป็นภาพบุคคลขี่ช้าง
และม้าช่วยส่งเสริมให้น้ำหนักรูปแบบทางศิลปะที่พระธาตุพนมรับมาจาก

จามปาเป็นศิลปะจามปาแบบดั้งเดิม พุทธศตวรรษที่ 14–15 อย่างไรก็ตาม ช่วงเวลาที่จามปาโยกย้ายราชธานีจากตอนใต้ขึ้นมาตอนเหนือของรัฐจามปา ชื่อว่าอินทปุระ บริเวณดงเดือง อยู่ที่ พ.ศ. 1418 ทำให้การรับอิทธิพลทาง ศิลปะจากจามปาแบบดั้งเดิมอยู่ในรูปแบบสกุลช่างหลวงและอาจเกิดขึ้น ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 15 มากกว่าพุทธศตวรรษที่ 14 ที่เชื่อมโยงกับ ศิลปะจามปาแบบหัวลำย เพราะการย้ายกลับมาครั้งนี้ ไม่ได้เพียงเปลี่ยน สภาพพื้นที่ แต่เป็นการเปลี่ยนกลุ่มอำนาจใหม่จากราชวงศ์จิตรสาครทาง ตอนใต้สู่ราชวงศ์อุโรช พร้อมกับเปลี่ยนความเชื่อจากศาสนาพราหมณ์–ฮินดู ไปนับถือศาสนาพุทธมหายานตันตระ (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2549; Schwyer, 2011) สอดคล้องกับบริบทของพระธาตุพนมที่เป็น สถานที่เนื่องในพุทธศาสนา

2. ประติมากรรมรูปสิงห์

ประติมากรรมรูปสิงห์ (ภาพที่ 2) จากหลักฐานที่พบสามารถ สันนิษฐานได้ว่ารูปแบบของท่าทาง ของสิงห์ทั้งสองพื้นที่ บางชิ้นส่วนมีความคล้ายคลึงกัน โดยมีลักษณะเป็นสิงห์ที่กำลังยืนอยู่สองขาแบบเอียง สะโพกไปด้านใดด้านหนึ่ง ขาหน้าชูขึ้นทั้งสองข้างในลักษณะที่กำลังแบมือ อยู่ มีส่วนของสันคมบริเวณด้านหน้าของลำตัวสิงห์ บริเวณใบหน้าของสิงห์ อำปาก และดวงตาเบิกกว้าง ถัดขึ้นไปจากบริเวณส่วนของตาปรากฏเป็น แผ่นนกกซ้อนกันขึ้นไป รูปแบบประติมากรรมสิงห์ที่กล่าวมาข้างต้นนี้พบว่า เป็นรูปแบบที่พบในพื้นที่บริเวณตอนกลางของประเทศเวียดนาม ราว พุทธศตวรรษที่ 15 (ศิลปะแบบมิเชิน A1) อาทิ ประติมากรรมสิงห์ที่พบใน ตราเกี้ยว จังหวัดกว๋างนัม อิทธิพลทางด้านลวดลายและท่าทางดังกล่าวพบ ว่าได้เข้ามายังพื้นที่ในประเทศไทยบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้วยเช่นกัน ได้แก่ ประติมากรรมรูปสิงห์ พบที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์

(หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2538: 204, 218)

3. ใบเสมา

ใบเสมาเป็นหนึ่งในเอกลักษณ์ของกลุ่มวัฒนธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 14–15 จากที่นิยมใช้อักษรหลังปัลลวะ ภาษามอญโบราณ (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2562: 390) กระจายอยู่ตามชุมชนและแหล่งโบราณคดีในภาคอีสาน ลวดลายที่ปรากฏบนใบเสมามีทั้งประติมากรรมรูปบุคคล สัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา อาทิ ธรรมจักร ฯลฯ การศึกษาที่ผ่านมาช่วยบ่งชี้ให้เห็นอิทธิพลของศิลปะจามปาที่เข้ามามีบทบาทต่อลวดลายที่แกะสลักบนใบเสมา โดยเฉพาะในพื้นที่ บริเวณแหล่งโบราณคดีเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งสามารถแบ่งประเด็นที่เชื่อมโยงกับศิลปะจามปาออกมาได้ทั้งหมด 2 ส่วนคือลักษณะการแต่งกาย กับลักษณะท่าทาง

ด้านการแต่งกายพบว่าศิราภรณ์ที่ปรากฏบนใบเสมาคล้ายคลึงกับรูปแบบของศิลปะจามปา เช่น มงกุฎพระวิษณุในหน้าบันมิเชิน E1 รวมไปถึงประติมากรรมเทพบริเวณ Da-nghi จังหวัดกว๋างจิ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12–13 มีมงกุฎทรงกระบอกสูงและมีกรวยประดับอยู่ด้านบนสุด (Boisselier, 1963: 44; Kririksh, 2517: 57-58) เมื่อนำมาพิจารณาร่วมกับใบเสมาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่ามียะเพียรอินทร์เท่านั้นที่ใส่มงกุฎทรงกระบอก ได้แก่ใบเสมาสลักภาพพระอินทร์และชายา (กุลลวกชาต) พบที่เมืองฟ้าแดดสงยาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 14–15 (ภาพที่ 3) ทางด้านเครื่องนุ่งห่มบนประติมากรรมถือเป็นอีกอย่างหนึ่งที่มีรูปแบบคล้ายกันคือการนุ่งผ้าสั้นและมีถุงชายพกที่ตกลงมายาวกว่าบริเวณผ้านุ่งที่ห้อย ทำให้มีลักษณะที่ผิดธรรมชาติ รูปแบบดังกล่าวปรากฏให้เห็นในประติมากรรมของทวารวดี และจามปา (Tran Ky Phuong, 2018: 178-

179) ได้แก่ประติมากรรมเทพหินทรายของจามปาพบที่ต่งเตื่อง จังหวัดกว๋างนัม ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 กับประติมากรรมแกะสลักที่อยู่ภายในโบสถ์ของเมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ (ภาพที่ 4)

อีกประเด็นหนึ่งของโบสถ์มาหาตวันออกเฉียงเหนือที่มีความเชื่อมโยงกับจามปาคือรูปแบบท่าทางการนั่งของประติมากรรมรูปบุคคลแกะสลักบนโบสถ์มาหาตวันออกเฉียงเหนือที่เมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง ลักษณะของท่าทางการนั่งดังกล่าวถือได้ว่าเป็นความนิยมอย่างหนึ่งของการแกะสลักโบสถ์มาหา เช่น โบสถ์ที่แสดงตอนพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม พบที่บ้านหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โบสถ์ที่แสดงตอนพระพุทธเจ้าเสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ (พิมพาพิลาป) และสร้งกชาดก พบที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2562: 385) (ภาพที่ 5) ประติมากรรมมีลักษณะนั่งชันเข่าขึ้นมาข้างหนึ่ง มือด้านหนึ่งเหยียดตรงลงไปตามลำตัวมือหันออกนอกตัว มืออีกข้างหนึ่งมีลักษณะที่ตั้งฉากและจับแขนหรือเอวของอีกด้านหนึ่งเอาไว้อยู่ รูปแบบดังกล่าวมีความเหมือนกันกับภาพแกะสลักประติมากรรมภายในช่องของแท่นบูชาทั้งสองแท่นพบที่ต่งเตื่อง จังหวัดกว๋างนัม กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 (Tran Ky Phuong, 2018: 159,165) (ภาพที่ 6) สตีเฟ่น เมอร์ฟี (Stephen A. Murphy) ได้นำเสนอข้อมูลความสัมพันธ์ระหว่างจามปาและมาหาตวันออกเฉียงเหนือผ่านท่าทางที่ปรากฏบนโบสถ์มาหาว่ามีเฉพาะวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะเมืองฟ้าแดดสงยาง และตอนกลางของจามปา ณ ช่วงเวลานั้น ทำให้เห็นถึงการเคลื่อนย้ายของกลุ่มช่างระหว่างสองพื้นที่ นอกจากนี้การแกะสลักโบสถ์มาหาของฟ้าแดดสงยางถือเป็นลวดลายที่มีความสวยงามทั้งในแง่ของเทคนิคและเนื้อหาทางพุทธศาสนาที่สื่อลงไปในโบสถ์มาหา เปรียบเสมือนกลุ่มช่างฝีมือที่มีทักษะสูงและเป็นที่ต้องการ (Murphy 2019: 313-314, 317)

ความสัมพันธ์ของจามปาและทวารวดีอีสาน ช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 ผ่านรูปแบบศิลปกรรม

การศึกษาศิลปกรรมในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเกี่ยวกับจามปา บ่งชี้ให้เห็นว่าร่องรอยหลักฐานมีความชัดเจนเมื่อเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 15 อันมีสาเหตุจากการเปลี่ยนแปลง 3 ประการคือ 1) การเปลี่ยนราชธานีจากเมืองวิรุโพรหมทางตอนใต้มาสู่เมืองอินทรีทางตอนเหนือ 2) การเปลี่ยนราชวงศ์จากวิจิตรสาครทางตอนใต้สู่ราชวงศ์อุโรช และ 3) การเปลี่ยนศาสนาจากพราหมณ์-ฮินดูสู่พุทธมหายานต้นตระกูล ประกอบกับบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความเชื่อทางพุทธศาสนาตั้งแต่ต้นเห็นได้จากตำนาน รังคราตุ หรือการแกะสลักใบเสมาที่เชื่อมกับพุทธศาสนา การติดต่อแลกเปลี่ยนจึงเกิดขึ้นผ่านหลักฐานเชิงประจักษ์อย่างศิลปกรรมทางพุทธศาสนาเป็นหลัก

อย่างไรก็ตามการเชื่อมโยงระหว่างสองพื้นที่จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากปราศจากการพูดถึงบริบทในพุทธศตวรรษที่ 14 จามปาเปลี่ยนราชธานีจากบริเวณตราเก็บมาอยู่ทางตอนใต้ของเวียดนามคือบริเวณเขต ปาลมทุรงคะและเกาฐาร ราชธานีหลักคือเมืองวิรุโพรหม ขั้วอำนาจตกไปอยู่กับราชวงศ์ใหม่คือราชวงศ์วิจิตรสาคร แสดงให้เห็นว่ารัฐทางตอนใต้มีความเข้มแข็งกว่าตอนเหนือในระยะเวลานี้ แต่การก่อตัวของฐานอำนาจตอนใต้ของจามปาลับอยู่ได้เพียงทศวรรษเดียวเท่านั้น ส่วนหนึ่งมาจากการถูกรัฐศรีวิชัยโจมตี ช่วง พ.ศ. 1310 พ.ศ. 1317 และครั้งสำคัญใน พ.ศ. 1330 ที่สร้างความเสียหายต่อเมืองวิรุโพรหมอย่างมหาศาล (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2549) ประกอบกับการพยายามฟื้นฟูฐานอำนาจเดิมที่อยู่ทางตอนเหนือของจามปา ทำให้ต้นพุทธศตวรรษที่ 15 จามปาทางตอนเหนือกลับมา มีบทบาทที่สำคัญอีกครั้ง อาจกล่าวได้ว่าเหตุการณ์ตลอดพุทธศตวรรษที่ 14 เป็นปัจจัยสำคัญที่ปรากฏหลักฐานการติดต่อระหว่างจามปากับทวารวดี

อีสานผ่านรูปแบบศิลปกรรม

ในหัวข้อนี้ผู้เขียนวิเคราะห์และตีความร่องรอยทางศิลปกรรมที่เชื่อมโยงระหว่างจามปาและทวารวดี ผ่านการใช้หลักฐานทางศิลปกรรมเป็นหลัก ตลอดจนพิจารณาเอกสาร จารึก และรูปแบบการกระจายตัวของหลักฐานทางศิลปกรรมโดยสังเขป เพื่อให้ได้มุมมองความสัมพันธ์ที่แตกต่างไปจากมุมมองงานฝีมือ และรูปแบบเชิงช่าง ผ่านการอธิบายความสัมพันธ์ทางการเมืองและศาสนาระหว่างจามปาและทวารวดีอีสานที่เกิดขึ้น

1. ความสัมพันธ์ทางการเมือง

การเปลี่ยนศูนย์กลางอำนาจกลับมาอยู่ทางตอนเหนือบริเวณดงเดือย และเปลี่ยนอำนาจราชวงศ์จากวิจิตรสาครทางตอนใต้สู่ราชวงศ์อุโรช ทำให้กลุ่มราชวงศ์ใหม่จำเป็นต้องหากลุ่มความสัมพันธ์ทางการเมืองและการติดต่อกลุ่มใหม่ที่มีอำนาจในช่วงระยะเวลานี้คือรัฐศรีวิชัย เห็นได้ว่าเมื่อเข้าสู่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 ราว พ.ศ. 1418 พระเจ้าอินทรวรมันที่ 2 แห่งราชวงศ์อุโรชได้ย้ายศูนย์กลางจากเขตปาลันซังและเกาฐารทางตอนใต้ของประเทศเวียดนาม มาอยู่ที่เมืองอินทปุระ บริเวณดงเดือย และเปลี่ยนแปลงความเชื่อจากพราหมณ์-ฮินดู มาเป็นนับถือพุทธศาสนา มหายาน การเปลี่ยนแปลงทางความเชื่ออาจมีเหตุผลมาจากการเปลี่ยนแปลงราชวงศ์และการติดต่อกับรัฐศรีวิชัยที่นับถือพุทธศาสนา มหายาน ทำให้การเปลี่ยนศาสนาหลักในช่วงเวลานี้อาจมีนัยทางการเมืองที่แสดงความยิ่งใหญ่ของราชวงศ์ใหม่ที่มากกว่ากลุ่มราชวงศ์เดิมที่นับถือพราหมณ์-ฮินดู และการเลือกพุทธศาสนา มหายานเข้ามาอาจเป็นผลจากอิทธิพลรัฐศรีวิชัยที่เข้ามามีบทบาทต่อรัฐจามปาช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 บริบททางการเมืองและศาสนาที่ปรับเปลี่ยนไปของจามปาเริ่มปรากฏให้เห็นผ่านพุทธศิลปกรรมในดงเดือยมากขึ้น จนกระจายตัวไปยังภูมิภาค

ตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยที่มีพัฒนาการด้านพุทธศาสนาฝั่งราก
ลึกมาตั้งแต่ต้น

กล่าวได้ว่าเมื่อเส้นทางการติดต่อทางบกระหว่างจามปา เจนละ และทวารวดีภาคกลางที่เกิดจากสายสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายดินแดนได้จาก จารึกบริเวณโบราณสถานมิเชิน จังหวัดกว๋างนัม และจารึกแผ่นทองแดง เมืองอุ๋ทอง จังหวัดสุพรรณบุรีมีการเชื่อมอำนาจลงจนแทบไม่เหลือร่องรอย เดิม ถึงแม้ว่ายังปรากฏหลักฐานประติมากรรมรูปช้างที่มีลักษณะคล้ายกัน แต่มีปริมาณที่ค่อนข้างน้อยและเบาบางจนไม่สามารถยืนยันถึงการเข้ามา ของรัฐจามปาได้เหมือนช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14 (แผนที่ที่ 1 และแผนที่ที่ 2) การเชื่อมลงระหว่างทวารวดีภาคกลางกับจามปามีเหตุผลจากรูปแบบการ ปกครองจามปาที่เป็นสหพันธ์หรือแบบการรวมกลุ่ม ทำให้ศูนย์กลางถูกย้าย และเปลี่ยนหัวอำนาจบ่อยครั้ง ครั้นช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14 กลุ่มที่สาน สัมพันธ์ทางเครือข่ายของจามปาคือราชวงศ์คงคาราช ศูนย์กลางอยู่ที่ตรา เกี้ยว แต่ในเวลาต่อมาเกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ราชวงศ์วิจิตรสาคร ช่วง พุทธศตวรรษที่ 14 และราชวงศ์อุโรช ช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 ความสัมพันธ์ ที่สร้างผ่านราชวงศ์ก่อนหน้านี้เริ่มเสื่อมลง ประกอบกับแนวทางราชวงศ์ใหม่ ที่เกิดขึ้นไม่ได้มีนโยบายติดต่อทวารวดีภาคกลางมากนัก เห็นได้จากจำนวน โบราณวัตถุที่ลดน้อยลง ตลอดจนปัญหาภายในของเจนละที่นำมาสู่การ แยกดินแดนออกเป็นเจนละบก-เจนละน้ำ และการเกิดกลุ่มอำนาจใหม่คือ รัฐศรีวิชัยที่มีความเชื่อทางพุทธศาสนามหายานเข้มแข็ง นำมาสู่ความ สัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของจามปาคือเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนา มหายาน เกิดเส้นทางที่มีสายสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาแทนคือเส้นทางการ ติดต่อทางน้ำกับภาคใต้ของประเทศไทยและอินโดนีเซียที่เป็นพื้นที่ของกลุ่ม อิทธิพลใหม่ของรัฐศรีวิชัย และเส้นทางการติดต่อทางบกกับภาคตะวันออก เฉียงเหนือของประเทศไทยผ่านรูปแบบศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนา

มหายานเป็นหลัก ทั้งสถาปัตยกรรมได้แก่ พระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม รูปแบบลักษณะของโบสถ์และประติมากรรมสิ่งทิวบริเวนเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ จากที่กล่าวมาเบื้องต้นสามารถยืนยันได้อย่างน้อยที่สุดคือการปรากฏความสัมพันธ์ระหว่างจามปาและภาคอีสานของประเทศไทยเมื่อเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 15

นอกจากนี้ร่องรอยความสัมพันธ์ส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่บริเวณเมืองโบราณฟ้าแดดสงยางเป็นหลักทั้งรูปแบบความคล้ายคลึงของโบสถ์ความใกล้เคียงของประติมากรรมสิ่งทิว ข้อมูลที่ได้จากรายงานการขุดค้นเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง พ.ศ. 2534 นำโดย ผาสุข อินทรารุส (2544: 46, 59-60) ได้อธิบายถึงพัฒนาการของพื้นที่ดังกล่าวว่า ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นไปเป็นช่วงที่เจริญสูงสุดของเมือง พบหลักฐานทั้งการติดต่อกับดินแดนในภูมิภาคเดียวกันและดินแดนบริเวณภาคกลางของประเทศไทย เช่นการพบหลักฐานพระพิมพ์ที่มีรูปแบบพิมพ์คล้ายกับที่พบในเมืองโบราณนครปฐม ประติมากรรมพระโพธิสัตว์ที่อาจได้รับอิทธิพลจากทวารวดีภาคกลางบริเวณจังหวัดราชบุรีและสุพรรณบุรี และจากการศึกษาหลักฐานทางด้านศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนายังอาจกล่าวได้ว่าเมืองฟ้าแดดสงยางอาจเป็นหนึ่งในศูนย์กลางทางพุทธศาสนาที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและเป็นพื้นที่การรับอิทธิพลระหว่างทวารวดีภาคกลางกับจามปา ทำให้เมืองฟ้าแดดสงยางเป็นเมืองที่มีผู้ปกครองเป็นของตนเอง ไม่ได้ขึ้นตรงกับดินแดนใดเป็นสำคัญ มีการเจริญสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับดินแดนโดยรอบทั้งทวารวดีภาคกลางและจามปาผ่านศิลปกรรมเป็นหลัก

สังเกตได้ว่าเมื่อเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 15 หลักฐานของจามปาที่เชื่อมโยงกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่ใกล้กับเมืองหลวงของราชวงศ์คือดงเดือยและบริเวณรอบข้าง ได้แก่ ตราเกี่ยวกับมิเชิน (แผนที่ที่ 2) ไม่ได้มีอิทธิพลทางศิลปกรรมทางตอนใต้ของ

จามปาเข้ามาเกี่ยวข้อง ทำให้ศิลปะที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมทวารวดีอีสานมีทิศทางมาจากศิลปะหลวงของจามปา การที่ราชสำนักเข้ามาเกี่ยวข้องกับเทคนิคและรูปแบบศิลปกรรมของวัฒนธรรมทวารวดีอีสานอาจมีนัยสำคัญที่กลุ่มราชวงศ์อุไรของจามปามองว่าดินแดนนี้มีความสำคัญต่อพุทธศาสนาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะเมืองฟ้าแดดสงยางที่เป็นศูนย์กลางในภูมิภาคนี้ ทำให้ราชวงศ์อุไรที่เพิ่งเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาได้ไม่นาน ต้องการมีความสำคัญทางด้านพุทธศาสนาที่เทียบเท่ากับภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ นำมาสู่การใช้รูปแบบศิลปกรรมเป็นหนึ่งในแนวทางเจริญความสัมพันธ์ทางการเมืองผ่านการใช้พุทธศาสนาเป็นสื่อกลาง คือ แลกเปลี่ยนแบบแผนทางเชิงช่างซึ่งกันและกัน ความน่าสนใจคือการหยิบยืมรูปแบบของเครื่องแต่งกายทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ณ โบราณสถานมิเชิน มาใช้กับการแกะสลักพระอินทร์บนใบเสมาเนื่องในพุทธศาสนา สันนิษฐานได้ว่ากลุ่มช่างของราชวงศ์อุไรมีการสืบทอดเทคนิคและวิธีการมาจากกลุ่มช่างของราชวงศ์คงคาราชที่เป็นศูนย์กลางของจามปาทางตอนเหนือมาก่อนหน้า

อย่างไรก็ตามกระบวนการแลกเปลี่ยนแบบแผนทางเชิงช่างอาจไม่ได้เป็นลักษณะที่ช่างจากเมืองหลวงมาช่วยเหลือ ก่อสร้างให้ทั้งหมด แต่บางส่วนอาจมาจากช่างท้องถิ่นได้รับอิทธิพลมาจากแลกเปลี่ยนหรือดูด้วยตนเอง เห็นได้จากประติมากรรมสิงห์ ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ มีรูปแบบ อากัปกริยา คล้ายกับสิงห์ที่เมืองตราแก้ว แต่รายละเอียดกับวัสดุการจัดทำแตกต่างกันคือสิงห์จากตราแก้วดูมีรายละเอียดที่สวยงามกว่าเมืองฟ้าแดดสงยาง อาจเป็นไปได้ว่าผู้ทำเป็นช่างท้องถิ่นที่ได้รับอิทธิพลจากการติดต่อกันระหว่างจามปาและทวารวดีอีสาน

2. ความสัมพันธ์ทางศาสนา

เดิมความเชื่อของผู้คนในจามปาเป็นการนับถือเทพเจ้าท้องถิ่นหรือบรรพบุรุษ จนต่อมาถูกครอบงำด้วยอารยธรรมอินเดีย ทำให้เทพเจ้าท้องถิ่นถูกผสมผสานเข้ากับความเชื่อจากภายนอกที่เข้ามาเพื่อยกระดับชนชั้นปกครอง (Mus, 2001: 79-80) ทำให้การเข้ามาของศาสนาควบคู่ไปกับแนวทางการเมืองแต่ละช่วงเวลา ทั้งนี้การเข้ามาของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพุทธศาสนาในจามปาอยู่ในระยะเวลาใกล้เคียงกันคือพุทธศตวรรษที่ 10 แต่การนับถือพระศิวะของศาสนาพราหมณ์-ฮินดุก่อนข้างเป็นที่นิยมของกลุ่มชนชั้นปกครองในจามปาเพราะสอดคล้องกับความเชื่อของลัทธิท้องถิ่นที่นับถือหิน (Kut) (Schweyer, 2011: 49) ถึงกระนั้นความนิยมของศาสนากลับมีการเปลี่ยนแปลงไปตามแต่ละรัชกาลที่ชัดเจนคือพุทธศตวรรษที่ 15 มีการเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนานิกายมหายาน

การศึกษาของ จิรส์สา คชาชีวะ (2559: 225-236) ทำให้เห็นพัฒนาการทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะวัชรยานต้นตระกูลในจามปามากขึ้น พบหลักฐานทางจารึกเกี่ยวกับพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้นในจามปา ได้แก่ จารึกบากุล (Bakul) ที่แสดงให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกันของพุทธศาสนาและไศวนิกาย จารึกเสาที่ตั้งเตือง หรือจารึกอันไท (An Thai) เป็นจารึกที่สำคัญแสดงถึงมหายานต้นตระกูล และพุทธสถานที่สัมพันธ์กับพุทธวัชรยานในจามปาได้แก่ พุทธสถานไดฮู (Dai-Huu) พุทธสถานตั้งเตืองหรือวัดลัทธิมโหรีโลกศวร รวมถึงหลักฐานประติมากรรมพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปทำให้จามปาเป็นหนึ่งในศูนย์กลางทางพุทธศาสนามหายานต้นตระกูลที่สำคัญทางภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

นอกเหนือจากการแลกเปลี่ยนอิทธิพลทางศาสนาของจามปาและศรีวิชัย ในช่วงระยะเวลาเดียวกันบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของ

ประเทศไทยถือว่าเป็นพื้นที่ของการได้รับอิทธิพลทางศาสนาจากจามปา เช่นกัน หลักฐานที่สำคัญคือรูปแบบผ้านุ่ง และท่าทางของประติมากรรมที่อยู่บนใบเสมา ทั้งสองลักษณะพบว่ามีความใกล้เคียงกับประติมากรรมและแท่นบูชาเนื่องในพุทธศาสนาของจามปา บ่งบอกถึงการติดต่ออย่างน้อยที่สุดคือรูปแบบทางศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนา ทั้งนี้หากพิจารณาถึงรูปแบบศิวารมณ์ที่อยู่บนใบเสมา ที่พบว่าคล้ายคลึงกับมณฑุของทับหลังมีเชิน E1 และประติมากรรมพระวิษณุ บริเวณ Da-nghi จังหวัดกว๋างจิ เห็นได้ว่านอกเหนือจากการนำประติมากรรมทางพุทธศาสนามาใช้ ยังมีการนำประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูมาผสมผสานด้วยเช่นกัน

ต่อมายังพบลักษณะของลวดลายทางสถาปัตยกรรมได้แก่ พระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ที่เป็นเทคนิคและวิธีการก่อสร้างตามแบบจามปา มีการสันนิษฐานถึงการแกะสลักบนผนังไว้สองแนวทางว่าเป็นการเล่าเรื่องถึงศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และอาจเกี่ยวข้องกับตำนานอรัญครธาตุในศาสนาพุทธ (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2555: 122; อพิสิทธิ์ ธีระจารุวรรณ, 2557: 149) แต่จากหลักฐานการแกะสลักประติมากรรมที่อยู่รอบแท่นบูชาดงเตื่อง พบรูปแบบการแกะสลักที่คล้ายคลึงกับพระธาตุพนมบริเวณชั้นบันไดทางทิศตะวันออกของแท่นบูชา เป็นข้อยืนยันได้ว่า พระธาตุพนมมีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนามากกว่า

เมื่อผนวกหลักฐานที่พบทั้งใบเสมา และสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้อง อาจสันนิษฐานได้ว่านอกเหนือจากการแลกเปลี่ยนทางศิลปกรรม การที่จามปาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 มีบทบาทเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาที่สำคัญบริเวณภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ และบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะเมืองฟ้าแดดสงยาง ที่เป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาที่สำคัญ ทำให้อาจมีการแลกเปลี่ยนแนวคิดและข้อปฏิบัติทางพุทธศาสนาระหว่างทั้งสองดินแดน เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงรายละเอียด

จากการนับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมาเป็นพุทธศาสนา อาจส่งผลกระทบต่อ การปรับตัวให้เข้ากับหลักคำสอนใหม่และข้อปฏิบัติใหม่ของจามปา สันนิษฐานได้ว่าช่วงแรกอาจเป็นกลุ่มนักบวชที่มาจากศรีวิชัย เข้ามา ถวายทอดและแลกเปลี่ยนหลักคำสอนกับจามปา จนเมื่อเข้าสู่ช่วง พุทธศตวรรษที่ 15 หลักฐานต่างๆ บ่งชี้ว่าจามปาเป็นหนึ่งในศูนย์กลางทาง พุทธศาสนาที่สำคัญ (จิรัสสา ศุขชีวะ, 2559: 221 – 223, 227; Schwyer, 2011: 55) กล่าวได้ว่าช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 จามปามีประสิทธิภาพพอ สำหรับการเผยแพร่พุทธศาสนาไปสู่ดินแดนอื่น ข้อสันนิษฐานนี้สามารถ รองรับได้จากการพบหลักฐานความสัมพันธ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทย โดยเฉพาะเมืองฟ้าแดดสงยาง ถึงกระนั้นหากมองจากการ เป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาในภูมิภาคนี้ของเมืองฟ้าแดดสงยาง ทำให้ เป็นไปได้ว่าเป็นการติดต่อเพื่อแลกเปลี่ยนข้อปฏิบัติ เดินทางแสวงบุญ และ เผยแพร่หลักคำสอนระหว่างคณะสงฆ์

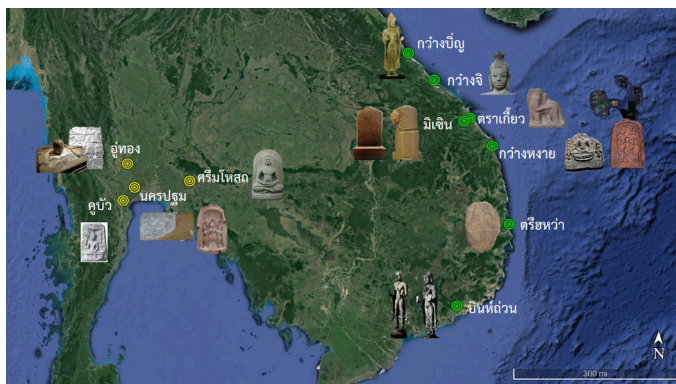
สรุป

ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12– 14 จามปาได้มีการติดต่อกับทวารวดีภาค กลางและเจนละผ่านสายสัมพันธ์ทางเครือญาติที่ทางพระเจ้าอิศานวรมันที่ 1 ได้ทรงพระราชนัดदानแต่งงานกับเจ้าชายแห่งราชวงศ์นคราของจามปา หรือการปรากฏชื่อหลานชายของพระองค์ที่จารึกแผ่นทองแดง บริเวณ อุทอง ภายหลังจากเจนละอ่อนกำลังลง ประกอบกับการเปลี่ยนหัวอำนาจ ใหม่ภายในจามปามาเป็นราชวงศ์วิจิตรสาคร ช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 และ ราชวงศ์อุโรช ช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 ทำให้ลักษณะเส้นทางการติดต่อแบบ สานสัมพันธ์ทาง เครือญาติเสื่อมอำนาจลง ก่อเกิดเส้นทางการติดต่อทาง ทะเลกับภาคใต้ของประเทศไทยและอินโดนีเซียที่เป็นกลุ่มอิทธิพลใหม่ อย่างรัฐศรีวิชัย และเส้นทางการติดต่อทางบกกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

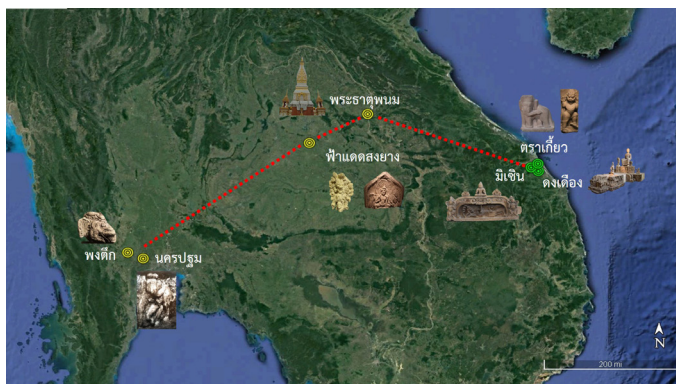
ของประเทศไทยผ่านการใช้ศาสนาเป็นตัวเชื่อมที่สำคัญ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-15 จึงเป็นเส้นทางการติดต่อแบบสานสัมพันธ์ทางศาสนา

ภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยถือเป็นหนึ่งในพื้นที่ที่นับพุทธศาสนาอย่างยาวนาน ร่องรอยหลักฐานทางศิลปกรรมที่สะท้อนอิทธิพลระหว่างจามปาและภาคตะวันออกเฉียงเหนือช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 ปรากฏให้เห็นทั้งหมด 2 บริเวณคือเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ และพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม การที่มีศาสนาเป็นเครื่องมือสำหรับเชื่อมโยงสองพื้นที่ส่งผลให้การติดต่อมีทั้งแลกเปลี่ยนแบบแผนงานฝีมือระหว่างช่างหลวงของจามปากับภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้ การแลกเปลี่ยนข้อปฏิบัติ เส้นทางแสวงบุญ และเผยแพร่หลักคำสอนระหว่างคณะสงฆ์

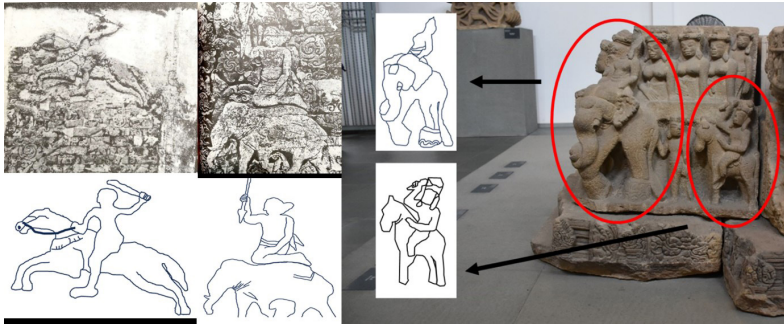

แผนที่ที่ 1 ตัวอย่างการกระจายตัวของหลักฐานและเส้นทางการติดต่อทางบก
ระหว่างทวารวดีและจามปา พุทธศตวรรษที่ 12-14
(ปรับปรุงจาก: google earth)

แผนที่ที่ 2 ตัวอย่างการกระจายตัวของหลักฐานและเส้นทางการติดต่อทางบก
ระหว่างทวารวดีและจามปา พุทธศตวรรษที่ 14 - 15
(ปรับปรุงจาก: google earth)

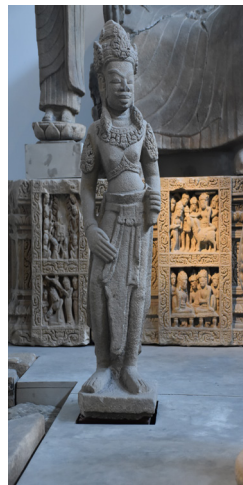
ภาพที่ 1 ภาพเปรียบเทียบแกะสลักบุคคลถือดาบกำลังขี่ม้าและบุคคลถือหอก
กำลังขี่ช้าง พร้อมภาพร่าง ณ พระธาตุพนม (ซ้าย)
และ ด้านหน้าบันไดแท่นบูชาตงเคื่อง (ขวา)
(ที่มา: อพิสิทธิ์ อธิระจากรุวรรณ, บรรณาธิการ, พระธาตุพนม: จอมเจดีย์สองฝั่งโขง,
2557: 149, พิพิธภัณฑ์ประติมากรรมจาม ประจำเมืองดานัง - วริศ โคมทอง)

ภาพที่ 2 ประติมากรรมสิงห์ พบที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ (ซ้าย)
ประติมากรรมสิงห์ พบที่ตราแก้ว จังหวัดกวังนัม (ขวา)
(ที่มา: รองศาสตราจารย์ ดร.สฤณีพงศ์ ขุนทรง ; <https://www.clevelandart.org/art/1982.146#thumbnail>)

ภาพที่ 3 ใบเสมาสลักภาพพระอินทร์และชายา พบที่เมืองฟ้าแดดสงยาง (ซ้าย)
 ประติมากรรมเทพ (วิษณุ?) สวมศิราภรณ์ บริเวณ Da-nghi จังหวัดกว๋างจิ
 ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 (ขวา)
 (ที่มา: <https://www.sac.or.th/databases/thaiarts/artwork/293> ; Henri
 Parmentier, Paul Mus & Etienne Aymonier, Cham sculpture, religious
 ceremonies and superstitions of Champa, 131)

ภาพที่ 4 การเปรียบเทียบลักษณะของผ้านุ่งที่จากใบเสมาของเมืองฟ้าแดดสงยาง
 จังหวัดกาฬสินธุ์ (ซ้าย)
 และประติมากรรมเทพหินทรายของจามปาพบที่ต่งเดื่อง จังหวัดกว๋างนัม (ขวา)
 (ที่มา: กฤษณา นิลพัฒน์, พิพิธภัณฑสถานประติมากรรมจาม ประจําเมืองดานัง - วริศ โดมทอง)

ภาพที่ 4 การเปรียบเทียบลักษณะของผ้านุ่งที่จากใบเสมาของเมืองฟ้าแดดสงยาง
จังหวัดกาฬสินธุ์ (ซ้าย)
และประติมากรรมเทพหินทรายของจามปาพบที่ดงเตือง จังหวัดกว๋างนัม (ขวา)
(ที่มา: ฤชณา นิลพัฒน์, พิพิธภัณฑสถานประติมากรรมจาม ประจำเมืองดานัง - วริศ โดมทอง)

ภาพที่ 6 รูปแบบทำนงของภาพแกะสลักประติมากรรมภายในแท่นบูชาดงเตืองทั้งสองแท่นบูชา
(ที่มา: พิพิธภัณฑสถานประติมากรรมจาม ประจำเมืองดานัง - วริศ โดมทอง)

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของสารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ปีพ.ศ. 2562 เรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐจามปาและรัฐโบราณในประเทศไทย

ขอขอบคุณ โครงการการอนุรักษ์โลงไม้โบราณที่ถ้ำผีแมนโลงลงรัก จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่เป็นสถานที่สอนและเรียนรู้ของผู้เขียนในช่วงเวลาที่ผ่านมา รองศาสตราจารย์ ดร. สฤณีพงศ์ ขุนทรง ผู้สร้างแรงบันดาลใจและจุดประกายความชื่นชอบงานเขียนโบราณคดีช่วงกึ่งก่อนประวัติศาสตร์ ศาสตราจารย์ ดร. รัศมี ขุทรงเดช ผู้ผลักดัน สนับสนุนการทำงานของกระผม เสมอมา และเป็นผู้ตรวจทาน ชี้แนะการเขียนบทความในครั้งนี้ หากขาดอาจารย์ไปผลงานนี้คงไม่สำเร็จ ออกมาได้อย่างที่ตั้งใจไว้โดยแท้ ตลอดจน นางสาวชนม์ชนก สัมฤทธิ์ และนางสาวมานนภา สิมมา ที่คอยชี้แนะและปรับปรุงให้บทความเกิดความกระชับขึ้น

ภาษาไทย

- กองแก้ว วีระประจักษ์ และจิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2563. “จารึกวัดพระงาม.” ใน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการข้อมูลใหม่จากโบราณสถานวัดพระงาม จังหวัดนครปฐม. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กั้วล คัชชิตา. “จารึกแผ่นทองแดง ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อ.อุทอง จ.สุพรรณบุรี,” (เอกสารอัดสำเนา), <https://db.sac.or.th/inscriptions/uploads/file/copper-plate-kangwon-new.pdf>
- จิรัสสา คชาชีวะ, 2559. วัชรยานต้นตระกูลอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ฉ่ำ ทองคำวรรณ, 2509. “คำจารึกภาษาสันสกฤตบนแผ่นทองแดง.” ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุทอง. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ตำนานพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม, 2474. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์.
- นันทพร บรรณสิทธิ์, แปลและเรียบเรียง, 2542. การสำรวจแหล่งโบราณสถานในอาณาจักรจามปา จากรายงานของคณะผู้แทนร่วม ระหว่างชาวโปแลนด์และชาวเวียดนาม ในปี ค.ศ.1981-1986. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- นิโคลาส ทาร์ลิง, 2552. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ฉบับเคมบริดจ์. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ผาสุข อินทวราฐ, 2544. รายงานการขุดค้นเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์. นครปฐม: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____, 2559. “ร่องรอยวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.” ใน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือครูสังคมศึกษา. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พิริยะ ไกรฤกษ์, 2555. รากเหง้าแห่งศิลปะไทย. กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2555. **เจดีย์ พระพุทธรูป อุบาสก ลิม ศิลปะลาวและอีสาน.**
นนทบุรี: มิวเซียมเพรส.

_____, 2560. **เจดีย์ในประเทศไทย: รูปแบบ พัฒนาการและพลัศร์ธา.**
นนทบุรี: เมืองโบราณ.

_____, 2562. **ศิลปะทวารวดี: วัฒนธรรมทางศาสนายุค แรกเริ่มในดินแดน**
ไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

สมชาย ณ นครพนม และ พชรินทร์ ศุขประมูล, 2561. **จากบ้านสู่เมือง: รัฐแรกเริ่ม**
บนแผ่นดินไทย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม.

สฤณีพงศ์ ขุนทรง. **รายงานการวิจัยเรื่องพัฒนาการของเมืองอุทองจากหลักฐาน**
ทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559.

หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2538. **ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทย : อินเดีย,**
ลังกา, ขวา, จาม, ขอม, พม่า, ลาว. กรุงเทพฯ: มติชน.

_____. **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000,** 2549. กรุงเทพฯ: สมาคม
ประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรม
ราชกุมารี.

อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช, 2557. **ศิลปะเวียดและจาม.** กรุงเทพฯ: มติชน.

อพิสิทธิ์ ธีระจารุวรรณ, บรรณาธิการ, 2557. **พระธาตุพนม: จอมเจดีย์สองฝั่งโขง.**
นนทบุรี: มติชนปากเกร็ด.

อมรา ศรีสุชาติ, 2557. **ศรีวิชัยในสุวรรณทวีป.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ภาษาอังกฤษ

Boisselier, Jean, 1963. **La statuaire du Champa: recherches sur les cultes**
et l'iconographie. Paris: Ecole Francaise d' Extreme-Orient,
depositaire Adrien Maisonneuve.

Chemburkar, Swati and Shivani Kapoor, 2018. "The Pasupata sect in
ancient Cambodia and Champa." in **Vibrancy in stone: master**
pieces of the Dà Nǎng Museum of Cham sculpture. editor by
Tran Ky Phuong. Bangkok: River Books.

Chutiwongs, Nandana, 2011 "Narrative Reliefs on the two image

- pedestals at Dong – duong.” **Lettre de la Societe des Amis du Champa Ancient (SACHA):** 12 – 28.
- Dupont, Pierre, 2006. **The archaeology of the Mons of Dvaravati, V1 – Text.** translated by Joyanto K. Sen. Bangkok: White Lotus.
- Glover, Ian & Nguyễn Kim Dung, 2011. “Excavation at Go Cam, Quang Nam, 2000-3: Linyi and the Emergence of the Cham Kingdoms.” in **The Cham of Vietnam: history, society and art.** editor by Tran Ky Phuong & Bruce M. Lockhart. Singapore: NUS Press.
- Guillon, Emmanuel, 2001. **Hindu-Buddhist art of Vietnam: treasures from Champa.** Trumbull, Conn: Weatherhill.
- Guy, John. “Saiva Ritual: Lingakosa and Mukhakosa in Champa.” in **Vibrancy in stone: masterpieces of the Đà Nẵng Museum of Cham sculpture.** editor by Tran Ky Phuong. Bangkok: River Books, 2018.
- Hall, Kenneth R, 2018. “Champa Ports-of-trade networking on the coast line c.300 – 1500 ce.” in **Vibrancy in stone: masterpieces of the Đà Nẵng Museum of Cham sculpture.** editor by Tran Ky Phuong. Bangkok: River Books.
- Krairiksh, Piriya, 2517. “Samas with form the Mahanipata-jatakas in the National Museum at Khon Kaen.” ใน **ศิลปและโบราณคดีในประเทศไทย.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- Mus, Paul, 2001. “The Religious Ceremonies of Champa.” in **Cham sculpture, religious ceremonies and superstitions of Champa.** editor by Henri Parmentier, Paul Mus & Etienne Aymonier. Bangkok, Thailand: White Lotus Press.
- Murphy, Stephen A, 2019. “Cultural Connections and Shared Origins between Campa and Dvaravati: A Comparison of Common Artistic and Architectural Motifs, ca. 7th–10th Centuries ce.” in **Champa: Territories and Networks of a Southeast Asian Kingdom.**

Editor by Arlo Griffiths, Andrew Hardy, and Geoff Wade.

Schweyer, Anne-Valerie, 2011. **Ancient Vietnam: history, art and archaeology**. Bangkok: River Books.

_____, “Buddhism in Champa,” in **Vibrancy in stone: masterpieces of the Đà Nẵng Museum of Cham sculpture**, editor by Tran Ky Phuong. Bangkok: River Books, 2018.

Tran Ky Phuong, 2009. “Architecture of the Temple-Towers of Ancient Champa.” in **Champa and the archaeology of My Son (Vietnam)**. editor by Andrew Hardy, Mauro Cucarzi & Patrizia Zolese. Singapore: NUS Press.

_____, 2018. “Rethinking Cham temple architecture sculpture.” in **Vibrancy in stone: masterpieces of the Đà Nẵng Museum of Cham sculpture**. editor by Tran Ky Phuong. Bangkok: River Books.

